С 99 Р-У 4618р

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СЯО ВАНЬНІН

УДК 81-11:81'32+81'33(811.161.1'373.612.2)

МЕТАФОРИЧНІ НОМІНАЦІЇ У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ МЕЖІ XX–XXI століть (кількісні та статистичні характеристики)

10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Кравцова Юлія Валентинівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри слов'янських мов

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Кійко Юрій Євгенович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри германського, загального
і порівняльного мовознавства

кандидат філологічних наук
Талько Світлана Володимирівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
доцент кафедри англійської мови і перекладу

Захист відбудеться "8" жовтня 2018 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "6" вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Т.С. Толчеєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню кількісних і статистичних характеристик метафоричних номінацій у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст.

Сучасна лінгвістика завдяки стрімкому розвитку комп'ютерних технологій і корпусних методик для дослідження різних мовних явищ і процесів та виявлення певних тенденцій і закономірностей активно застосовує математичний інструментарій (Т.В. Батура, Ю.П. Бойко, С.Н. Бук, С.С. Верхозін, Н.П. Дарчук, А. Зіглер, В.В. Левицький, В.І. Перебийніс та ін.), оскільки кваліативний аналіз мови як системи тісно пов'язаний із квантифікацією її одиниць (В.В. Левицький).

Математична (квантитативна) лінгвістика (Дж. Ципф, Дж. Юл та ін.) останнім часом виходить на новий рівень розвитку, коли її методологічний апарат стає надійним способом отримання та верифікації знань у різних мовознавчих сферах. *Квантитативні* та *статистичні методи* застосовували при вивченні *фонетики* (П. Менцерат, В.І. Перебийніс, Е. Цвірнер та ін.), *лексики* та *лексичної семантики* (П. Гіро, Р. Келер, В.В. Левицький, В.А. Москович, О.Д. Огуй, Р.Г. Піотровський, Б.О. Плотніков, А.А. Полікарпов, Ю.А. Тулдава, Р.М. Фрумкіна, Дж. Ципф, Ш. Ширгольц та ін.), *граматики* (А.В. Гладкий, Б.М. Головін, Г. Ерґерс, М.М. Лучак, І.О. Мельчук, К. Мертен та ін.), *стилістики* (К.Б. Бектаєв, А.П. Варфоломеєв, В.В. Жуковська, А. Зіглер, Г.Я. Мартиненко, Г. Хердан та ін.), а також у *типологічних* студіях (Г. Альтманн, М.В. Арапов, Дж. Грінберг, В. Лехфельдт, В. Маньчак, М. Сводеш, М.М. Херц та ін.). Проте найбільш ефективними вони виявилися у *лексикографії* переважно при укладанні частотних словників (П.М. Алєксєєв, І.Ю. Бєлякова, Н.П. Дарчук, Л.М. Засоріна, Г.Г. Йосельсон, Ю.М. Караулов, Л. Леннгрен, О.М. Ляшевська, М.Г. Муравицька, В.І. Перебийніс, А.Я. Шайкевич, С.О. Шаров, Е.А. Штейнфельдт та ін.).

Наразі найбільш складною проблемою лексикографії залишаються метафори, лексикографування яких час від часу здійснювалось у тлумачних словниках (К.С. Горбачевич, О.П. Євген'єва, С.І. Ожегов, Д.М. Ушаков, В.І. Чернишов, Н.Ю. Шведова та ін.). Натомість системний підхід до їхнього *лексикографічного опису* був обґрунтований лише Г.М. Скляревською, яка зауважила, що метафора, зафіксована у тлумачному словнику, емпірично вже класифікована, оскільки словник не залишає поза межами систематизації жодного елемента.

Наприкінці XX ст. розпочалося формування метафоричної лексикографії, зорієнтованої на опрацювання метафор у різних типах дискурсів, результатом якого стало укладання відповідних метафоричних словників – політичних метафор (А.М. Баранов, Ю.М. Караулов), художніх (В.М. Телія, Н.А. Тураніна), медичних (О.П. Д'яченко), а також ідеографічних словників метафор певної тематичної сфери (Н.О. Кожевнікова, З.Ю. Петрова, О.А. Юріна). При цьому так і не розв'язаним залишилося питання розмежування у словниках такого типу мовних і мовленнєвих метафор, внаслідок чого на базі цих лексикографічніх джерел розкрити характер узуальної метафоричної номінації дуже складно.

Саме тому для виявлення нових тенденцій і закономірностей узуальної метафоризації слід спиратися все ж таки на факти сучасних тлумачних словників (В.В. Лопатін, Л.Є. Лопатіна, С.І. Ожегов, Н.Ю. Шведова та ін.), що містять об'єктивні дані про склад і семантичний зміст метафоричних номінацій.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається її зорієнтованістю на вивчення тенденцій сучасного лексикографування мовних фактів, зокрема тих, що відображають як когнітивні, так і суто мовні механізми семантичної деривації різних одиниць мови, до яких, передусім, належать метафоричні номінації. Обраний у дослідженні квантитативно-системний підхід до аналізу метафор забезпечує об'єктивність характеристик сучасного стану процесів метафоричної номінації на матеріалі російської мови, визначення її продуктивності та виявлення напрямів метафоричного мислення носіїв російської мови в оцінці навколишньої дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом "Дослідження проблем гуманітарних наук" і в рамках фундаментального наукового проекту, який реалізується за рахунок видатків фонду державного бюджету України "Германо-романо-слов'янський корпус аутентичних наукових текстів із лінгвоантропогенезу: розробка технологій нового покоління" (державна реєстрація № 0117U004901). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 28 січня 2016 р.), уточнено та перезатверджено на засіданні вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 27 квітня 2017 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає у представленні кількісних і статистичних характеристик метафоричних номінацій, зафіксованих у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст., виявленні основних тенденцій і закономірностей сучасної узуальної метафоризації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– сформулювати теоретичні положення дисертаційного дослідження, пов'язані з питаннями статусу метафори як одиниці мови, узуальної метафорики як системного утворення та лексикографування метафоричних номінацій;

– обгрунтувати квантитативно-системний підхід до вивчення мовної метафори та розробити комплексну методику кваліативного і кількісно-статистичного аналізу узуальних метафоричних номінацій;

– ідентифікувати виявлені метафоричні номінації за лексико-граматичною (частиномовною) належністю та скласифікувати їх за денотативно-поняттєвою (тематичною) віднесеністю;

– обчислити кількісні показники узуальних метафор за параметрами лексико-граматичної належності та денотативно-поняттєвої віднесеності;

– визначити частотність різних типів метафоричних номінацій і ступінь їхньої продуктивності;

– на підставі аналізу встановлених кількісних і статистичних характеристик метафоричних номінацій, зафіксованих у сучасних тлумачних словниках російської мови, виявити основні тенденції та закономірності узуальної метафоризації.

Об'єктом дослідження є метафоричні номінації у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст.

Предмет дослідження – квантитативні та статистичні характеристики метафоричних номінацій у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст. за лексико-граматичною належністю та денотативно-поняттєвою віднесеністю.

Джерельною базою дослідження є сучасні тлумачні словники "Толковый словарь русского языка" С.І. Ожегова та Н.Ю. Шведової (1997–2006) і "Русский толковый словарь" В.В. Лопатіна та Л.Є. Лопатіної (1994, 1998) в електронному та друкованому варіантах. Вибір цих словників для аналізу зумовлений тим, що вони є нормативними, однотомними, однотипними за обсягом слів і принципами лексикографування, містять актуальну лексику та призначені для широкого кола користувачів.

Фактичний матеріал дослідження становлять 2 785 метафоричних номінацій, вилучених із вищезазначених лексикографічних джерел шляхом репрезентативної вибірки, які складають вибіркову сукупність усіх самостійних переносних значень у словникових статтях полісемантів.

Методи дослідження. На засадах квантитативно-системного підходу до аналізу узуальних метафоричних номінацій, який передбачав установлення їхніх кількісних і статистичних показників за параметрами лексико-граматичної належності та денотативно-поняттєвої віднесеності, а також ідеографічну класифікацію мовних метафор, у дисертації розроблено комплексну методику з відповідними методами і прийомами дослідження мовного матеріалу. За допомогою *комп'ютеризованого контент-аналізу* сформовано електронну репрезентативну вибірку метафоричних номінацій із сучасних тлумачних словників російської мови. *Кваліативний аналіз* дозволив ідентифікувати виявлені узуальні метафори за їхньою лексико-граматичною належністю і встановити факти метафоричного полісемантизму. *Структурні методи*, зокрема *компонентний* (*дефініційний*) *аналіз* і *метод опозицій*, допомогли визначити тематичну віднесеність виявлених метафоричних номінацій і розподілити їх на групи за даним параметром, а також розкрити семантичні зв'язки метафоричних полісемантів. *Математичний метод обчислень* сприяв визначенню кількісних показників і відсоткових співвідношень різних типів метафоричних номінацій, встановленню індексів частотності. *Метод ідеографічного моделювання* метафоризації спрямовувався на демонстрацію продуктивності процесів метафоричної номінації у сучасній російській мові. Застосовані *лінгвостатистичні методики*, побудовані на законах Дж. Ципфа (ранг – частота, кількість – частота), були адаптовані до аналізу лексикографічних даних, зокрема метафоричних найменувань. *Комп'ютерні методи*, з-поміж яких *алгоритм автоматизованого пошуку* метафоричних номінацій як переносних значень в електронних варіантах тлумачних словників і *комп'ютерний аналіз* статистичних сукупностей метафоричних номінацій за допомогою комп'ютерних програм *Statistica*, *Excel*, застосовано для обробки даних і побудови таблиць, графіків, діаграм, що відбивають кількісні та статистичні показники різних типів метафор.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше* запропоновано й обґрунтовано *новий* квантитативно-системний підхід до вивчення мовної метафори, який дозволив за допомогою квантитативно-статистичного інструментарію зафіксувати нові тенденції до зсуву її лексико-граматичної природи – із субстантивної до вербативної – та тематичної віднесеності – з антропоморфної до соціоморфної – у сучасній російській мові.

Ідентифіковано 4 групи метафоричних номінацій за лексико-граматичною належністю (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні) та 7 груп – за денотативно-поняттєвою віднесеністю (антропоморфні, соціоморфні, зооморфні, фітоморфні, абіотичні, артефактні, хрономорфні), що відображають колективні образні уявлення про світ носіїв російської мови. Найчастотнішими типами мовних метафор за двома цими параметрами є дієслівні та соціоморфні.

Обчислено кількісні показники груп метафоричних номінацій за лексико-граматичною належністю, найчисельнішою з яких є група дієслівних метафор – 1 264 од. (45,4 %), субстантивні становлять 1 015 од. (36,4 %), ад'єктивні – 487 од. (17,5 %), адвербіальні – 19 од. (0,7 %).

Установлено сім груп узуальних метафор за денотативно-поняттєвою віднесеністю, у складі яких виявлено 50 підгруп, *обчислено* їхні кількісні показники. Найчисельнішою є група соціоморфних метафор (740 од., 26,5 %), що включає 10 тематичних підгруп: "Соціальні групи", "Соціальні відносини", "Політика", "Армія", "Економіка, фінанси", "Мистецтво", "Наука, освіта", "Спорт, гра", "Релігія", "Кримінал", серед яких домінують метафори тематичної підгрупи "Соціальні відносини" (143 од.). Інші тематичні групи метафор розподілено від найбільшої кількості до найменшої: артефактні (658 од., 23,6 %) – 11 підгруп: "Будинки, будови", "Предмети інтер'єру", "Домашнє начиння", "Харчові продукти", "Одяг, прикраси", "Інструменти", "Техніка", "Військові атрибути", "Продукти ливарного виробництва", "Знакові системи", "Предмети дозвілля"; антропоморфні (637 од., 22,9%) – 8 підгруп: "Зовнішній вигляд", "Частини тіла", "Мовленнєві прояви", "Фізичні дії, стани", "Внутрішні органі", "Фізіологічні процеси, відчуття", "Хвороби", "Психічні властивості"; абіотичні (481 од., 17,3 %) – 7 підгруп: "Фізичні властивості", "Фізичні явища", "Атмосферні явища", "Космічні об'єкти", "Земні об'єкти", "Водні об'єкти", "Корисні копалини"; зооморфні (175 од., 6,3 %) – 8 підгруп: "Види тварин", "Сукупність тварин", "Зовнішній вигляд", "Частини тіла", "Звукові прояви", "Фізичні дії", "Фізіологічні процеси", "Умови існування"; фітоморфні (83 од., 3 %) – 5 підгруп: "Види рослин", "Сукупність рослин", "Зовнішній вигляд", "Частини рослин", "Фізіологічні процеси"; хрономорфні (11 од., 0,4 %) – 1 група "Часові відрізки".

Виявлено, що 1) за параметром лексико-граматичної належності високочастотними (більше 1 000 од.) є дієслівні та субстантивні метафори, середньочастотними (близько 500) – ад'єктивні метафори, низькочастотними (менше 100) – адвербіальні метафори; 2) за параметром денотативно-поняттєвої віднесеності до високочастотних (більше 700 од.) належать соціоморфні метафори, до середньочастотних (від 700 до 400) – артефактні, антропоморфні й абіотичні метафори, до низькочастотних (від 200 до 1) – зооморфні, фітоморфні, хрономорфні метафори; 3) серед виділених тематичних підгруп (усього 50): високочастотними (від 200 до 100 од.) є узуальні метафоричні номінації, що належать до тематичних підгруп: "Фізичні дії, стани людини", "Фізіологічні процеси, відчуття людини", "Соціальні відносини", "Соціальні групи", "Армія", "Фізичні властивості" тощо (8 підгруп); середньочастотними (від 100 до 50) – метафори тематичних підгруп: "Хвороби", "Зовнішній вигляд людини", "Психічні властивості людини", "Мистецтво", "Релігія", "Економіка, фінанси" тощо (16 підгруп); низькочастотними

(від 50 до 1) – метафори тематичних підгруп: "Мовленнєві прояви людини", "Частини тіла людини", "Внутрішні органі людини", "Політика", "Наука, освіта", "Спорт, гра" тощо (26 підгруп).

Зафіксовано такі основні тенденції та закономірності узуальної метафоричної номінації у сучасній російській мові: 1) у лексико-граматичному відношенні домінантними є дієслівні метафоричні номінації, що не відповідає традиційним тенденціям процесу метафоричної номінації – утворенню субстантивних метафор; 2) за характером денотативно-поняттєвої віднесеності домінують соціоморфні метафори, що також демонструє зсув раніше домінантної антропоморфної метафори; 3) отримані дані відображають особливості колективного образного мислення носіїв російської мови, для яких наразі найважливішими є соціальні відносини та сфери суспільної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у викладанні таких нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, як "Загальне мовознавство", "Основи структурної лінгвістики", "Основи прикладної лінгвістики", "Основи математичної лінгвістики", "Сучасні напрями лінгвістики", "Лінгвістичні теорії другої половини XX ст.", "Лінгвістичні теорії XXI ст.", "Сучасна російська літературна мова (Лексикологія. Лексикографія)", а також у розробці навчальних посібників із лексикографії. Фактичний матеріал дисертації може бути використаний у лексикографічній практиці – при укладанні російськомовних метафоричних словників.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовано на *сімох* міжнародних наукових конференціях: XXV Міжнародній науковій конференції імені С. Бураго "Мова і культура" (Київ, 2016); XXVI Міжнародній науковій конференції імені С. Бураго "Мова і культура" (Київ, 2017); VIII Міжнародній науковій конференції "Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах" (Дніпро, 2017); Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції "Комунікативний дискурс у полікультурному просторі" (Миколаїв, 2017); VII Міжнародній науковій конференції "Скарына і наш час" (Гомель, Білорусь, 2017); IV Міжнародній науковій конференції "Світ мови – світ у мові" (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції "Наука та концепції" (Київ, 2018).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в *одинадцяти* публікаціях: у *п'яти* статтях, опублікованих у фахових виданнях України, у *двох* статтях – у періодичних виданнях інших держав, в *одній* статті – у науковому виданні України, що не включено до переліку фахових видань, і тезах доповідей *трьох* міжнародних наукових конференцій.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (247 позицій, з яких 11 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (23 позиції), списку лексикографічних джерел ілюстративного матеріалу (4 позиції), трьох додатків (53 сторінки). Повний обсяг дисертації – 278 сторінок, основний зміст – 200 сторінок, включаючи таблиці та рисунки (діаграми, графік).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, схарактеризовано методи дослідження та фактичний матеріал, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, указано форми апробації і структуру роботи.

У **першому розділі "Теоретичні основи дослідження метафоричних номінацій у сучасних тлумачних словниках російської мови"** розглянуто статус метафори як одиниці мови й узуальної метафорики як системного утворення, схарактеризовано основні класифікації метафор, проаналізовано особливості лексикографічного опису метафор у різних типах словників і напрями метафоричної лексикографії, а також принципи лексикографування метафоричних номінацій у сучасних тлумачних словниках російської мови.

Метафора (*метафорична номінація*) як мовна одиниця є узуальним переносним значенням у семантичній структурі полісеманта, зафіксованим у тлумачному словнику певної мови (Ж.О. Вардзелашвілі, Г.М. Скляревська, В.М. Телія, Н.В. Черемісіна та ін.). Мовна метафора має такі *ознаки*, як семантична двоплановість, образність, системність, узуальність, об'єктивність, відтворюваність, анонімність, комунікативне призначення (Ю.В. Кравцова, Г.М. Скляревська).

Сукупність узуальних метафоричних номінацій утворює *метафоричну систему* будь-якої мови, яка відображає колективні образні уявлення про світ її носіїв і поступово змінюється, що періодично фіксується у тлумачних словниках. Метафорична система, яка є підсистемою лексико-семантичної системи зокрема та мови взагалі, має усі властивості, притаманні системним об'єктам, у тому числі стійкість і варіативність, та основні види системних відношень і зв'язків, характерних для лексики: продуктивність окремих семантичних / тематичних сфер у процесах номінації, полісемія, синонімія, антонімія, словотвірні зв'язки.

У сучасній лінгвістиці є певні напрацювання у типологізації метафор, але найбільшого визнання набули класифікації за параметрами лексико-граматичної (частиномовної) належності та денотативно-понятєвої (тематичної, ідеографічної) віднесеності. За *лексико-граматичною належністю* виділяються субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні метафори. За *денотативно-понятєвою віднесеністю* єдиної класифікації досі немає, оскільки вони розробляються на різному мовному матеріалі із урахуванням відповідних даних з ідеографічних / тематичних словників (О.С. Баранов, Ю.М. Караулов, В.В. Морковкін). У цілому виокремлюються такі типи: антропоморфні, соціоморфні, зооморфні, фітоморфні, абіотичні, артефактні, хрономорфні метафори (А.М. Баранов, Ж.О. Вардзелашвілі, Ю.М. Караулов, Ю.В. Кравцова, О.М. Лагута, Г.М. Скляревська, А.П. Чудінов та ін.), які поділяються на ті чи ті різновиди залежно від тематичної належності сфери-джерела метафоризації.

Метафоричні номінації як мовні одиниці тривалий час не виділялися у складі лексики, а їхнє лексикографування здійснювалось у рамках укладання тлумачних словників (К.С. Горбачевич, О.П. Євген'єва, С.І. Ожегов, Д.М. Ушаков, В.І. Чернишов, Н.Ю. Шведова та ін.), в яких вони традиційно описувались як самостійні переносні значення та переносні відтінки прямих або основних переносних значень у словникових статтях полісемантів.

У багатьох працях, присвячених аналізу різних словників, розглядалися також питання щодо опису й оформлення мовних метафор (В.Г. Гак, І.Р. Гальперін, Ю.М. Караулов, Л.С. Ковтун, В.В. Морковкін, Ф.П. Філін, Н.Ю. Шведова, Д.М. Шмельов та ін.), – вони й стали теоретичним підґрунтям лексикографічної практики, у тому числі стосовно способів фіксації таких одиниць. Проте праць, в яких розкривається специфіка лексикографічного опису саме узуальних метафоричних номінацій, і досі бракує (Н.Д. Арутюнова, Л.С. Ковтун, О.М. Лагута та ін.).

Системний підхід до вивчення та лексикографування мовних метафор був представлений у працях Г.М. Скляревської, яка описала стадії розвитку мовної метафори й етапи її формування у синхронному зрізі, обґрунтовала мовну метафору як системне явище, що має певні закономірності утворення та функціонування.

Метафоричні номінації знаходять відображення у нормативній, ідеографічній і комп'ютерній лексикографії. З кінця минулого століття стали укладати метафоричні словники (А.М. Баранов, Ю.М. Караулов, Н.А. Тураніна та їн.), проте є об'єктивні труднощі систематизації та лексикографування метафор: висока продуктивність процесу метафоричної номінації; численність, різноманітність і рухливість метафоричного складу мови; нечіткість розмежування мовних і мовленнєвих метафор. Тому лексикографічний опис метафоричних найменувань залишається однією із складних і важливих проблем сучасної практики укладання словників.

Лексикографування метафоричних номінацій, які відбивають особливості колективного образного мислення носіїв російської мови на сучасному етапі, наразі продовжується у тлумачних словниках (Т.Ф. Єфремова, С.І. Ожегов, В.В. Лопатін, Л.Є. Лопатіна, Н.Ю. Шведова та ін.). До основних *принципів лексикографічного опису* мовної метафорики можна віднести такі: розміщення переносного (метафоричного) значення у словниковій статті полісеманта залежно від наявних у його структурі семантичних зв'язків; необхідне та достатнє тлумачення метафоричної номінації; введення певних граматичних, стильових і стилістичних позначок; наведення актуального ілюстративного матеріалу, який адекватно демонструє функціонування узуальної метафори; відображення полісемантичних і словотвірних зв'язків мовних метафор. Незважаючи на те, що принципи лексикографування метафоричних номінацій у тлумачних словниках уже мають певні традиції, ця проблема потребує подальших теоретичних і практичних напрацювань.

У **другому розділі "Методологічні основи дослідження метафоричних номінацій у сучасних тлумачних словниках російської мови"** обґрунтовано квантитативно-системний підхід до вивчення узуальної метафорики, схарактеризовано основні методи дослідження, викладено розроблену комплексну методику аналізу метафоричних номінацій як лексикографічних фактів у квантитативному та статистичному аспектах.

Квантитативно-системний підхід у лінгвістиці базується на принципах системної організації мови (І.О. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр) та математичному інструментарії її дослідження (В.В. Левицький, В.І. Перебийніс, Р.Г. Піотровський, Ю.А. Тулдава, Дж. Ципф та ін.). Для сучасних лінгвістичних досліджень актуальною є думка про те, що предмет, не відбитий в аспекті кількості, не може вважатися об'єктивно пізнаним.

Можливість застосування кількісних і статистичних методів у вивченні мовних явищ зумовлена самою природою мови. Квантитативне дослідження мовних одиниць разом із системним підходом є способом найбільш глибокого пізнання мовного об'єкта (Ю.А. Тулдава).

Квантитативно-системний підхід до вивчення узуальних метафоричних номінацій є доцільним, оскільки він спирається на системність мовних метафор, які донедавна вважалися позасистемним, немодельованим об'єктом (Г.М. Скляревська), та математичні методи, застосування яких сприяє отриманню об'єктивних даних про кількісний і якісний склад метафоричної системи даної мови, що відбивають тлумачні словники, і допомагає виявити певні тенденції та закономірності мовної метафоризації на конкретному історичному етапі. З огляду на цей підхід було розроблено комплексну методику кваліативного та квантитативно-статистичного аналізу метафоричних номінацій, зафіксованих у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст., яка складалася з семи етапів.

На першому етапі за допомогою *комп'ютеризованого контент-аналізу* електронних варіантів досліджуваних тлумачних словників і *алгоритму автоматизованого пошуку* метафоричних номінацій як одиниць аналізу – самостійних переносних значень у словникових статтях полісемантів із позначкою "*перен.*", тобто "переносне значення" (за лексикографічною традицією вона ставиться тільки при метафоричних перенесеннях), – сформовано електронну репрезентативну вибірку узуальних метафор сучасної російської мови.

Другий етап дослідження передбачав *кваліативний аналіз*, завдяки якому ідентифіковано усі виявлені узуальні метафори за їхньою лексико-граматичною належністю (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні). Встановлено факти метафоричного полісемантизму та виявлено багатозначні метафоричні номінації серед різних груп російської метафорики.

На третьому етапі на основі застосування *структурних методів*, зокрема *компонентного* (*дефініційного*) *аналізу* та *методу опозицій*, визначено денотативно-поняттєву віднесеність усіх виявлених метафоричних номінацій і скласифіковано їх за цим параметром по групах (антропоморфні, соціоморфні, зооморфні, фітоморфні, абіотичні, артефактні, хрономорфні) та відповідних підгрупах, а також розкрито семантичні зв'язки метафоричних полісемантів.

На четвертому етапі застосовувався *математичний метод обчислень*, що сприяв визначенню кількісних показників різних груп і підгруп узуальних метафор згідно із заданими параметрами та метафоричних полісемантів. Обчислення відсоткового співвідношення виявлених типів метафоричних номінацій за параметрами лексико-граматичної належності та денотативно-поняттєвої віднесеності здійснювалося за формулою:

$$Perc_x = (Q_x \times 100\%) \div Q_{all},$$

де $Perc_x$ – відсоткова частина типу метафоричних номінацій "x" згідно із заданими параметрами, Q_x – загальна кількість метафоричних номінацій даного типу "x", Q_{all} – загальна кількість усіх метафоричних номінацій.

На п'ятому етапі дослідження було застосовано *лінгвостатистичні методики*, побудовані на законах Дж. Ципфа (ранг – частота, кількість – частота), які були адаптовані до аналізу лексикографічних даних, зокрема метафоричних номінацій.

Установлено частоту і ранг кожного типу метафор та обернену пропорційність цих величин. Визначення індексів частотності різних типів узуальних метафор здійснювалося за формулою:

$$Freq_x = Q_x \div Q_{all},$$

де $Freq_x$ – індекс частотності типу метафоричних номінацій "х", Q_x – загальна кількість метафоричних номінацій даного типу "х", Q_{all} – загальна кількість метафоричних номінацій у тлумачному словнику.

Для обробки даних і побудови таблиць, графіків, діаграм, що відбивають кількісні та статистичні показники різних типів метафор, застосовувався *комп'ютерний аналіз* статистичних сукупностей метафоричних номінацій за допомогою комп'ютерних програм *Statistica*, *Excel*.

На шостому етапі використовувався *метод ідеографічного моделювання* процесу метафоризації, який базувався на статистичних даних щодо частотності різних типів узуальних метафор і спрямовувався на демонстрацію продуктивності процесів метафоричної номінації у сучасній російській мові.

На заключному етапі на базі зіставлення кількісних і статистичних даних було виявлено основні тенденції і закономірності узуальної метафоризації у сучасній російській мові.

У **третьому розділі "Кількісні характеристики метафоричних номінацій у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст."** здійснено квантитативний аналіз узуальних метафор за параметрами лексико-граматичної належності та денотативно-поняттєвої віднесеності, а також фактів метафоричного полісемантизму.

Ідентифіковано чотири групи метафоричних номінацій за частиномовною належністю, установлено їхню кількість і відсоткове співвідношення:

1. Субстантивні (1 015 одиниць, які становлять 36,4 %): *аврал, азбука, арена, армия, балласт, барьер, бред, верх, веяние, война, волна, вспышка, галерея, гамма, глубина, голос, горизонт, диапазон, жажда, жемчужина* тощо. У складі субстантивів-полісемантів виявлено підгрупи слів певних лексико-граматичних розрядів, на базі яких здійснюється узуальна метафоризація: 1) конкретні: а) істоти: *ангел, аутсайдер, банкрот, ворона, гость, диктатор, дочь, жаворонок*; б) неістоти: *аквариум, акцент, артерия, барометр, буква, букет, веер*; 2) абстрактні: *агрессия, аппетит, аромат, атака, банкротство, беготня, бойкот*; 3) речовинні: *атмосфера, вода, град, грязь, дождь, золото, осадок*; 4) збірні: *аристократия, беллетристика, макулатура, скот*. Найчастіше метафоризуються конкретні субстантиви.

2. Ад'єктивні (487 од., 17,5 %): *агрессивный, академический, бедный, болезненный, вчерашний, вялый, глубокий, деревянный, дубовый, жадный, жидкий, закулисный, каменный* і т. д. У складі ад'єктивів-полісемантів із переносними значеннями виявлено підгрупи слів таких лексико-граматичних розрядів: 1) якісні: *бесцветный, бледный, близорукий, ветреный, воздушный*; 2) відносні: *академический, бархатный, бумажный, внутренний, вчерашний*; 3) присвійні: *ребячий, русалочий, черепаший*. Більшою мірою метафоризуються відносні ад'єктиви.

3. Дієслівні (1 264 од., 45,4 %): *адресовать, болеть, бредить, брызнуть, бурлить, вентилировать, взвесить, гавкать, гаснуть, говорить, гореть, дымиться, журчать, завладеть* тощо. Установлено 348 зворотніх дієслівних метафор, з яких 113 мають пари: *влить – влиться, взорвать – взорваться, возвысить – возвыситься, делить – делиться* і т. д., які тісно пов'язані семантично.

4. Адвербіальні (19 од., 0,7 %): *вдребезги, вслепую, дочиста, наружу, насквозь* тощо. Виявлено підгрупи багатозначних адвербативів таких лексико-граматичних розрядів: 1) означальні (способу дії): *вдребезги, верхом, вслепую, дочиста, залпом, мимоходом* і т. д.; 2) обставинні (часу, місця): *вчера, завтра, сегодня*; *напрямик, наружу, сверху, снизу*.

Виявлені метафоричні номінації скласифіковано за денотативно-поняттєвої віднесеністю, внаслідок чого встановлено 7 тематичних груп і 50 підгруп, визначено їхній кількісний склад і відсоткове співвідношення:

1. Антропоморфні (637 одиниць, які становлять 22,9 %); ідентифіковано *вісім* тематичних підгруп: "Зовнішній вигляд", "Частини тіла", "Мовленнєві прояви", "Фізичні дії, стани", "Внутрішні органі", "Фізіологічні процеси, відчуття", "Хвороби", "Психічні властивості": *кудрявый, седой*; *плечо, рука*; *голос, шептать*; *бежать, обойти*; *артерия, сердце*; *дышать, жажда*; *болеть, глухой*; *злой, ласковый*.

2. Соціоморфні (740 од., 26,5 %); *десять* тематичних підгруп: "Соціальні групи", "Соціальні відносини", "Політика", "Армія", "Економіка, фінанси", "Мистецтво", "Наука, освіта", "Спорт, гра", "Релігія", "Кримінал": *мать, семья*; *дружить, обнять*; *блокировать, глобальный*; *атака, фронтальный*; *базар, взвесить*; *гамма, лирика*; *арифметика, суммировать*; *выиграть, марафон*; *адский, ангел*; *грабить, разбойный*.

3. Зооморфні (175 од., 6,3 %); *вісім* тематичних підгруп: "Види тварин", "Сукупність тварин", " Зовнішній вигляд", "Частини тіла", "Звукові прояви", "Фізичні дії", "Фізіологічні процеси", "Умови проживання": *лиса, медведь*; *рой, стая*; *зубастый, мохнатый*; *крылатый, хвост*; *ворковать, мурлыкать*; *гнездиться, лягушатник*.

4. Фітоморфні (83 од., 3 %); *п'ять* тематичних підгруп: "Види рослин", "Сукупність рослин", "Зовнішній вигляд", "Частини рослин", "Фізіологічні процеси": *перец, пшеничный*; *букет, сноп*; *колючий, корявый*; *зерно, корень*; *плодиться, расцвести*.

5. Абіотичні (481 од., 17,3 %); *сім* тематичних підгруп: "Фізичні властивості", "Фізичні явища", "Атмосферні явища", "Космічні об'єкти", "Земні об'єкти", "Водні об'єкти", "Корисні копалини": *гибкий, магнетизм*; *гаснуть, огонь*; *град, мираж*; *зенит, созвездие*; *бездна, горизонт*; *волна, струиться*; *золото, серебряный*.

6. Артефактні (658 од., 23,6 %); *одинадцять* тематичних підгруп: "Будинки, будови", "Предмети інтер'єру", "Домашнє начиння", "Харчові продукти", "Одяг, прикраси", "Інструменти", "Техніка", "Військові атрибути", "Продукти ливарного виробництва", "Знакові системи", "Предмети дозвілля": *коридор, ступень*; *зеркало, ковер*; *сетка, чаша*; *винегрет, каша*; *бархатный, лента*; *инструмент, тиски*; *двигатель, механизм*; *мишень, обойма*; *сплав, стальной*; *минус, нота*; *игрушка, калейдоскоп*.

7. Хрономорфні (11 од., 0,4 %); 1 тематична група "Часові відрізки": *вчерашний, завтра, завтрашний, сегодняшний.*

Установлено, що певні метафоричні номінації є однаковими звуко-графічними комплексами, які входять до складу 222 багатозначних слів (46 субстантивів, 45 ад'єктивів, 129 дієслів, 2 адвербативи) і нараховують від двох до чотирьох значень (469 метафоричних номінацій). Метафоричні полісеманти становлять 16,8 % від загального числа метафоричних номінацій і є переважно двозначними (90,4 %). Найбільш продуктивно метафоричний полісемантизм розвивається серед дієслівних метафор (58,1 %). Для адвербіальних метафор багатозначність не характерна.

У **четвертому розділі "Статистичні характеристики метафоричних номінацій у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст."** здійснено статистичний аналіз різних груп і підгруп мовних метафор з метою визначення їхньої частотності та ступеня продуктивності певних типів метафоричної номінації, виявлено основні тенденції та закономірності узуальної метафоризації у сучасній російській мові.

Для визначення частотності різних типів узуальних метафоричних номінацій у сучасній російській мові застосовувалися *лінгвостатистичні методики*, побудовані на законах Дж. Ципфа (ранг – частота, кількість – частота), які були адаптовані до аналізу метафор як лексикографічних фактів. За цими законами частота вживання слів у будь-якій мові (на матеріалі текстів), якщо їх упорядкувати за спаданням частоти входжень до тексту, є обернено пропорційною їхньому рангу частоти. Згідно з розробленою методикою частота вживання метафор певного типу в мові (на матеріалі тлумачних словників) має таку саму залежність.

Установлено співвідношення статистичних сукупностей (вибіркова – 2 785 од., генеральна – 39 459 од.) за частиномовною належністю (рис. 1).

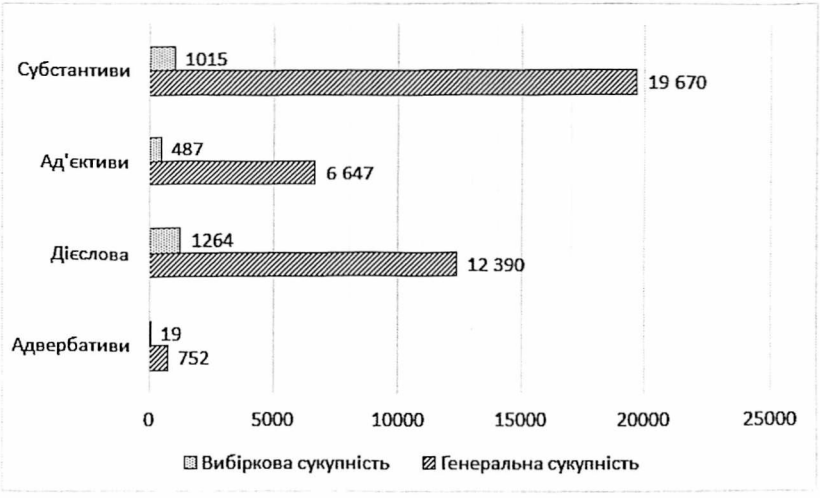

Рис. 1. Діаграма співвідношення вибіркової та генеральної сукупностей

Усі виявлені типи метафоричних номінацій за параметрами лексико-граматичної належності та денотативно-поняттєвої віднесеності було розподілено за частотою входження (фіксації) до тлумачного словника і рангу частоти, а також визначено їхні індекси частотності (рис. 2, 3).

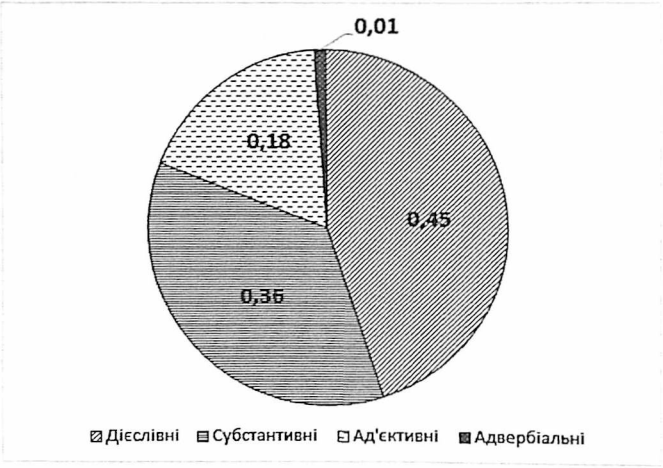

Рис. 2. Діаграма співвідношення частиномовних типів метафор за індексом частотності

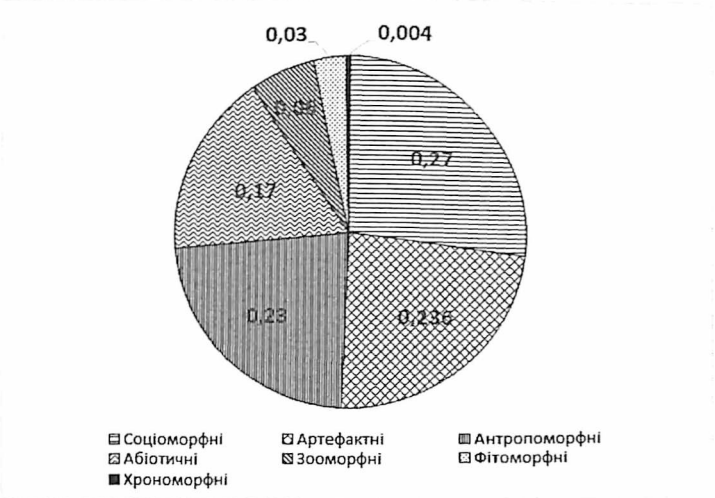

Рис. 3. Діаграма співвідношення тематичних типів метафор за індексом частотності

Згідно з першим законом Дж. Ципфа (ранг – частота) установлено, що поширеність метафор певного типу в тлумачному словнику, що відбиває сучасний стан словникового складу російської мови, залежить від кількості їхніх входжень до словника. Однак цей закон, як відомо, не враховує, що різні мовні одиниці можуть мати однакову частоту входження до тексту (словника). Визначено, що 21 з 50 тематичних підгруп збігаються за кількістю метафоричних номінацій (по 2–3 підгрупи: "Атмосферні явища", "Знакові системи", "Економіка, фінанси" включають по 67 одиниць і т. д.). Другий закон (кількість – частота) дозволяє врахувати факт наявності у метафоричних номінацій різних типів однакової кількості одиниць, тому 50 тематичних підгруп розподілено за 38 рангами частоти (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рангово-частотний розподіл тематичних підгруп метафоричних номінацій

№ з/п	Підгрупи метафоричних номінацій за тематичною віднесеністю	Частота входження	Ранг частоти	Індекс частотності
1	Физичні дії, стани людини	195	1	0,070
2	Соціальні відносини	143	2	0,051
3	Фізичні властивості	129	3	0,046
4	Фізичні явища	125	4	0,045
5	Фізіологічні процеси, відчуття людини	123	5	0,044
6	Будинки, споруди	121	6	0,043
7	Соціальні групи	111	7	0,041
8	Армія	108	8	0,040
9	Хвороби людини	99	9	0,036
10	Мистецтво	85	10	0,031
11	Водні об'єкти	82	11	0,030
12	Релігія	80	12	0,029
13	Харчові продукти	76	13	0,027
14	Одяг, прикраси	73	14	0,026
15	Атмосферні явища	67	15	0,024
16	Знакові системи	67	15	0,024
17	Економіка, фінанси	67	15	0,024
18	Види тварин	64	16	0,023
19	Техніка	64	16	0,023
20	Зовнішній вигляд людини	58	17	0,021
21	Психічні властивості людини	58	17	0,021
22	Предмети інтер'єру	56	18	0,020
23	Предмети домашнього вжитку	50	19	0,018
24	Продукти ливарного виробництва	50	19	0,018
25	Мовленнєві прояви людини	46	20	0,017
26	Інструменти	44	21	0,016
27	Фізичні дії тварин	41	22	0,015
28	Політика	38	23	0,014
29	Кримінал	36	24	0,013
30	Наука, освіта	36	24	0,013
31	Спорт, гра	36	24	0,013

Продовження табл. 1

№ з/п	Підгрупи метафоричних номінацій за тематичною віднесеністю	Частота входження	Ранг частоти	Індекс частотності
32	Фізіологічні процеси рослин	35	25	0,0125
33	Внутрішні органи людини	33	26	0,011
34	Земні об'єкти	33	26	0,011
35	Військові атрибути	32	27	0,0115
36	Корисні копалини	27	28	0,010
37	Частини тіла людини	25	29	0,009
38	Предмети дозвілля	25	29	0,009
39	Звукові прояви тварин	25	29	0,009
40	Фізіологічні процеси тварин	20	30	0,007
41	Зовнішній вигляд рослин	19	31	0,0065
42	Космічні об'єкти	18	32	0,006
43	Види рослин	13	33	0,005
44	Часові відрізки	11	34	0,004
45	Зовнішній вигляд тварин	10	35	0,003
46	Частини рослин	10	35	0,003
47	Сукупність тварин	6	36	0,002
48	Сукупність рослин	6	36	0,002
49	Умови існування тварин	5	37	0,0015
50	Частини тіла тварин	4	38	0,001
	Всього	**2 785**	**38**	**1**

Установлено, що поширеність певних типів метафор у тлумачному словнику змінюється за гіперболою залежно від кількості їхніх входжень. Залежність рангу тематичних підгруп метафор від частоти їхнього входження до словника із урахуванням другого закону "кількість – частота" показано на графіку (рис. 4).

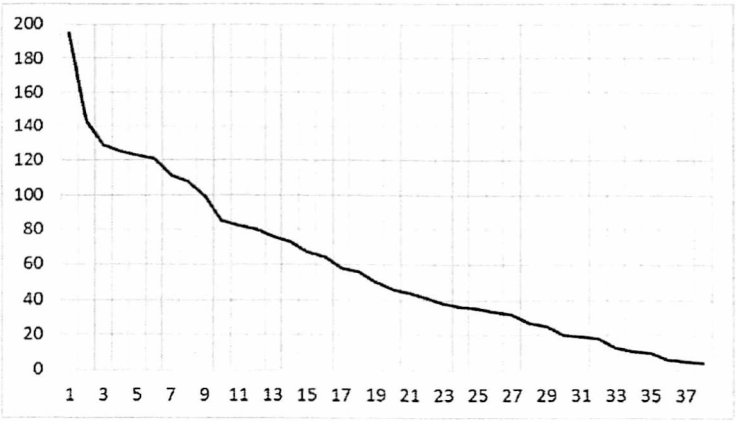

Рис. 4. Графік залежності рангу (1–38) тематичних підгруп метафор від частоти їхнього входження до словника (1–200)

Застосування лінгвостатистичних методик сприяло встановленню високо-, середньо- та низькочастотних узуальних метафор:

1. За параметром лексико-граматичної належності *високочастотними* (більше 1 000 од.) є дієслівні та субстантивні метафори, *середньочастотними* (близько 500 од.) – ад'єктивні метафори, *низькочастотними* (менше 100 од.) – адвербіальні метафори.

2. За параметром денотативно-поняттєвої віднесеності до *високочастотних* (більше 700 од.) належать соціоморфні метафори, до *середньочастотних* (від 700 до 400 од.) – артефактні, антропоморфні й абіотичні метафори, до *низькочастотних* (від 200 до 1 од.) – зооморфні, фітоморфні, хрономорфні метафори.

3. Серед усіх тематичних типів (підгруп) метафоричних номінацій:

– *високочастотними* (від 200 до 100 од.; 8 підгруп) є метафоричні номінації, що відносяться до таких сфер-джерел метафоризації: "Фізичні дії, стани людини", "Соціальні відносини", "Фізичні властивості", "Фізичні явища", "Фізіологічні процеси, відчуття людини", "Будинки, будови", "Соціальні групи", "Армія";

– *середньочастотними* (від 100 до 50 од.; 16 підгруп) – метафори зі сфер: "Хвороби людини", "Мистецтво", "Водні об'єкти", "Релігія", "Харчові продукти", "Одяг, прикраси", "Атмосферні явища", "Знакові системи" тощо;

– *низькочастотними* (від 50 до 1 од.; 26 підгруп) – метафори зі сфер: "Мовленнєві прояви людини", "Інструменти", "Фізичні дії, стани людини", "Політика", "Кримінал", "Наука, освіта", "Спорт, гра", "Фізіологічні процеси рослин", "Внутрішні органи людини", "Земні об'єкти" тощо.

Аналіз статистичних даних щодо частотності різних типів узуальних метафор дозволив визначити продуктивність процесів метафоричної номінації у сучасній російській мові: найпродуктивнішою є соціоморфна метафорична модель, що відображає особливості колективного образного мислення її носіїв, для яких наразі пріоритетними є соціальні відносини та сфери суспільної діяльності.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретичними засадами дисертації є такі положення: 1) метафора (метафорична номінація) як мовна одиниця є узуальним переносним значенням у семантичній структурі полісеманта, зафіксованим у тлумачному словнику певної мови; 2) сукупність узуальних метафоричних номінацій утворює метафоричну систему будь-якої мови, яка відображає колективні образні уявлення про світ її носіїв і поступово змінюється, що періодично фіксується у тлумачних словниках; 3) тлумачні словники дають об'єктивну картину мовного змісту метафор і дозволяють інтерпретувати їх як системне мовне явище; 4) об'єкт дослідження, не відбитий в аспекті кількості, не може вважатися дійсно пізнаним; 5) застосування математичних методів сприяє отриманню точних і достовірних даних, виявленню характерних тенденцій і закономірностей у мові.

У дисертаційному дослідженні вперше застосовано й обґрунтовано квантитативно-системний підхід до вивчення мовних метафор. Розроблено комплексну методику, яка виявилася ефективною для визначення кількісних і статистичних характеристик метафоричних номінацій на матеріалі тлумачних словників та встановлення основних тенденцій і закономірностей узуальної метафоризації у сучасній російській мові.

При відборі узуальних метафоричних номінацій як об'єкта дослідження враховувалися принципи їхнього лексикографування в сучасних тлумачних словниках: характер розміщення у словниковій статті полісеманта; необхідне та достатнє тлумачення метафоричного значення; введення певних граматичних позначок; наведення актуального ілюстративного матеріалу, що демонструє функціонування даної метафоричної номінації; відображення полісемантичних і словотвірних зв'язків узуальних метафор.

Метафоричні номінації ідентифіковано за лексико-граматичною належністю та виділено 4 групи: субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні. Виявлено факти метафоричної полісемії, яка найбільш продуктивно розвивається серед дієслівних метафор, що зумовлено розвиненістю іхніх семантичних і словотвірних зв'язків.

Усі узуальні метафоричні найменування скласифіковано за денотативно-поняттєвою віднесеністю у сім основних груп: антропоморфні, соціоморфні, зооморфні, фітоморфні, абіотичні, артефактні, хрономорфні, у межах яких виділено п'ятдесят тематичних підгруп.

Визначено кількісні показники різних типів узуальних метафоричних номінацій російської мови: 1) за лексико-граматичною належністю: дієслівні метафори становлять 1 264 од. (45,4 %), субстантивні – 1 015 од. (36,4 %), ад'єктивні – 487 од. (17,5 %), адвербіальні – 19 од. (0,7 %); 2) за денотативно-поняттєвою віднесеністю: соціоморфні метафори складають 740 од. (26,5 %), артефактні – 658 од. (23,6 %), антропоморфні – 637 од. (22,9%), абіотичні – 481 од. (17,3 %), зооморфні – 175 од. (6,3 %), фітоморфні – 83 од. (3 %), хрономорфні – 11 од. (0,4 %). За параметром частиномовної належності в метафоричній системі сучасної російської мови домінують дієслівні метафори, за параметром денотативно-поняттєвої віднесеності – соціоморфні метафори.

Високочастотними за параметром лексико-граматичної належності (більше 1 000 од.) є дієслівні та субстантивні метафори, за денотативно-поняттєвою віднесеністю (більше 700 од.) – соціоморфні метафори; високу частотність мають також підгрупи метафоричних номінацій (від 200 до 100 од.) 8 денотативно-поняттєвих сфер: "Фізичні дії, стани людини", "Фізіологічні процеси, відчуття людини", "Соціальні відносини", "Соціальні групи", "Армія", "Фізичні властивості", "Фізичні явища", "Будинки, будови"; 2) середньочастотними за лексико-граматичною належністю (майже 500 од.) є ад'єктивні метафоричні номінації, за денотативно-поняттєвою віднесеністю (від 700 до 400 од.) – артефактні, антропоморфні й абіотичні метафори, серед тематичних підгруп (від 100 до 50 од.) – метафоричні номінації, що належать до 16 денотативно-поняттєвих сфер: "Хвороби", "Зовнішній вигляд людини", "Психічні властивості людини", "Мистецтво", "Релігія", "Економіка, фінанси", "Водні об'єкти", "Атмосферні явища", "Харчові продукти", "Одяг, прикраси", "Знакові системи", "Техніка", "Види тварин", "Продукти ливарного виробництва", "Предмети інтер'єру", "Домашнє начиння"; 3) низькочастотними за лексико-граматичною належністю (менше 100 од.) є адвербіальні метафоричні номінації, за денотативно-поняттєвою віднесеністю (від 200 до 1 од.) – зооморфні, фітоморфні та хрономорфні метафори, серед тематичних підгруп (від 50 до 1 од.) – метафоричні номінації решти денотативно-поняттєвих сфер (26 підгруп).

Аналіз кількісних і статистичних характеристик метафоричних номінацій сприяв виявленню основних тенденцій і закономірностей метафоризації у сучасній російській мові. У лексико-граматичному відношенні домінантними є дієслівні метафоричні номінації, що не відповідає традиційним тенденціям процесу метафоричної номінації – утворенню субстантивних метафор (це свідчить про деривaційну активність дієслів, у тому числі в узуальній метафоризації). За характером денотативно-поняттєвої віднесеності домінують соціоморфні метафори, що також демонструє зсув раніше домінантної антропоморфної метафори та відображає особливості колективного образного мислення носіїв російської мови, для яких наразі найважливішими є соціальні відносини та сфери суспільної діяльності.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у застосуванні квантитативно-системного підходу та розробленої методики до вивчення узуальної метафорики на матеріалі тлумачних словників російської мови й інших мов у синхронному та діахронному аспектах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сяо Ваньнин. Понимание метафорической картины мира в русской лингвометафорологии. *Мова і культура* (науковий журнал). Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2016. Вип. 19. Т. II (182). С. 199–204.

2. Сяо Ваньнин. Сферы-источники метафоризации в современном русском языке. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць / редкол. : Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Вип. 10. С. 86–93.

3. Сяо Ваньнин. Русская метафорика в лексикографическом аспекте. *Мова і культура* (науковий журнал). Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2017. Вип. 20. Т. III (188). С. 38–43.

4. Сяо Ваньнин. Квантитативно-системный подход к изучению русской узуальной метафорики. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць / редкол. : Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 165–175.

5. Сяо Ваньнин. Принципы лексикографирования метафорических номинаций в современных толковых словарях русского языка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць / за наук. ред. проф. А. В. Корольової. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 16. С. 240–247.

6. Сяо Ваньнин. Метафорические номинации в толковых словарях русского языка рубежа XX–XXI вв. : количественные характеристики. *European Applied Sciences*. Stuttgart : ORT Publishing, 2017. № 4. P. 46–48. ISSN: 2195-2183.

7. Сяо Ваньнин. Типы метафорических номинаций по лексико-грамматической принадлежности в русском языке (количественные характеристики). *Спадчына Скарыны* : да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання : зб. навук. артыкулаў : у 2 ч. Ч. 2. / рэдкал. : А. М. Ермакова (гал. рэд.) [і ін.]. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2017. С. 21–25.

8. Сяо Ваньнин. Статистические характеристики метафорических номинаций в толковых словарях русского языка рубежа XX–XXI вв. *Альманах науки.* № 5/2 (14). Київ, 2018. С. 73–76.

9. Сяо Ваньнин. Частотные типы метафор в современном русском языке. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках* : VIII Междунар. науч. конф. (г. Днепр, ДНУ им. Олеся Гончара, 6–7 апреля 2017 г.) : материалы / сост. Е.К. Куварова ; под общ. ред. Т.С. Пристайко. Днепр : Акцент ПП, 2017. С. 162–164.

10. Сяо Ваньнин. Специфика узуальных метафорических номинаций. *Комунікативний дискурс у полікультурному просторі* : матеріали Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (6–7 жовтня 2017 р.). Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 172–174.

11. Сяо Ваньнин. Типы метафорических номинаций русского языка по их денотативно-понятийной отнесенности (количественные характеристики). *Світ мови – світ у мові* : матеріали IV Міжнар. наук. конф. (Київ, 26–27 жовтня 2017 р.) : тези доповідей / уклад. Т. В. Слива ; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 182–186.

АНОТАЦІЯ

Сяо Ваньнін. Метафоричні номінації у тлумачних словниках російської мови межі XX–XXI ст. (кількісні та статистичні характеристики). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, МОН України, Київ, 2018.

У дисертації запропоновано й обґрунтовано новий квантитативно-системний підхід до вивчення мовної метафори. Розроблено комплексну методику аналізу узуальних метафоричних номінацій як лексикографічних фактів із застосуванням квантитативно-статистичного інструментарію. Ідентифіковано чотири групи метафор за лексико-граматичною належністю (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні). Метафоричні номінації скласифіковано у сім груп за денотативно-поняттєвою віднесеністю (антропоморфні, соціоморфні, зооморфні, фітоморфні, абіотичні, артефактні, хрономорфні) та п'ятдесят відповідних підгруп. Установлено кількісні та статистичні характеристики метафор, що сприяло виявленню таких тенденцій і закономірностей узуальної метафоризації у сучасній російській мові: у лексико-граматичному відношенні домінантними є дієслівні метафоричні номінації, що не відповідає традиційним тенденціям процесу метафоричної номінації – утворенню субстантивних метафор; за характером денотативно-поняттєвої віднесеності домінують соціоморфні метафори, що також демонструє зсув раніше домінантної антропоморфної метафори; отримані дані відображають особливості колективного образного мислення носіїв російської мови, для яких наразі найважливішими є соціальні відносини та сфери суспільної діяльності.

Ключові слова: метафора, метафорична номінація, метафорична система, квантитативно-системний підхід, кількісна характеристика, статистична характеристика, тлумачний словник, російська мова.

АННОТАЦИЯ

Сяо Ваньнин. Метафорические номинации в толковых словарях русского языка рубежа XX–XXI вв. (количественные и статистические характеристики). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.21 – структурная, прикладная и математическая лингвистика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, МОН Украины, Киев, 2018.

В диссертации предложен и обоснован новый квантитативно-системный подход к изучению языковой метафоры. Разработана комплексная методика анализа узуальных метафорических номинаций как лексикографических фактов с применением квантитативно-статистического инструментария. Идентифицированы четыре группы метафор по их лексико-грамматической принадлежности (субстантивные, адъективные, глагольные, адвербиальные). Метафорические номинации классифицированы по денотативно-понятийной отнесенности в семь групп (антропоморфные, социоморфные, зооморфные, фитоморфные, абиотические, артефактные, хрономорфные) и пятьдесят подгрупп. Установлены количественные и статистические характеристики метафор, что способствовало выявлению таких тенденций и закономерностей узуальной метафоризации в современном русском языке: в лексико-грамматическом отношении доминантными являются глагольные метафорические номинации, что не соответствует традиционным тенденциям процесса метафорической номинации – образованию субстантивних метафор; по характеру денотативно-понятийной отнесенности доминируют социоморфные метафоры, что также демонстрирует сдвиг ранее доминантной антропоморфной метафоры; полученные данные отображают особенности коллективного образного мышления носителей русского языка, для которых на современном этапе приоритетными являются социальные отношения и сферы общественной деятельности.

Ключевые слова: метафора, метафорическая номинация, метафорическая система, квантитативно-системный подход, количественная характеристика, статистическая характеристика, толковый словарь, русский язык.

SUMMARY

Xiao Wanning. Metaphorical nominations in explanatory dictionaries of the Russian language at the turn of the XX–XXI centuries (quantitative and statistical characteristics). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.21 – Structural, Applied and Mathematical linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

In the thesis a new quantitative and systematic approach to the study of language metaphors has been proposed and substantiated. The complex method of analysis of the casual metaphorical nominations as lexicographic facts with the use of quantitative and statistical tools is worked out, which allowed: to identify them for lexical-grammatical belonging; to sort out the revealed metaphors according to their thematic classification by groups and subgroups; to determine the quantitative indices of the selected types of the

casual metaphors according to the given parameters and metaphorical polysemants; to establish statistical characteristics of different types of casual metaphorical nominations, their frequency and degree of productivity of processes of metaphorical nomination; to reveal the main tendencies and patterns of casual metaphorization in modern Russian language.

Four groups of metaphors for lexical-grammatical belonging (substantive, adjective, verb, adverbial) have been identified. The metaphorical nominations have been classified according to their denotative-conceptual (thematic) attribution: seven groups (anthropomorphic, sociomorphic, zoomorphic, phytomorphic, abiotic, artifact, chronomorphic) and fifty appropriate subgroups are identified.

Quantitative indicators of different groups and subgroups of metaphorical nominations on the parameters of lexico-grammatical affiliation and denotative-conceptual attribution have been determined, the most numerous of which are respectively verbal and sociomorphic metaphors. The facts of metaphorical polysemy, which is most productive among verbal metaphors, have been established, which is due to the ramification of their semantic and word-forming connections.

It is revealed, that: 1) on the parameter of lexico-grammatical belonging high-frequency (more than 1,000 units) are verbal and substantive metaphors, middle-frequency (about 500) – adjective metaphors, low-frequency (less than 100) – adverbial metaphors; 2) on the parameter denotative-conceptual attribution high-frequency (more than 700 units) are sociomorphic metaphors, medium-frequency (from 700 to 400) – artifact, anthropomorphic and abiotic metaphors, low-frequency (from 200 to 1) – zoomorphic, phytomorphic, chronomorphic metaphors; 3) among all the identified thematic subgroups (50 in total): high-frequency (from 200 to 100 units) are the usual metaphorical nominations related to thematic subgroups: "Physical actions, states of human", "Physiological processes, sensations of human", "Social relations", "Social groups", "Army", "Physical properties", etc. (8 subgroups); medium-frequency (from 100 to 50 units) – metaphors of thematic subgroups: "Diseases", "Appearance of human", "Mental properties of human", "Art", "Religion", "Economics, finance", etc. (16 subgroups); low-frequency (from 50 to 1 units) – metaphors of thematic subgroups: "Human's speech manifestations", "Parts of the human body", "Internal human organs", "Politics", "Science, education", "Sport, game", etc. (26 subgroups).

The analysis of quantitative and statistical characteristics of metaphorical nominations contributed to the identification of such basic trends and patterns of conventional metaphorization in modern Russian: 1) on the lexico-grammatical belonging the verbal metaphorical nominations are dominant, which does not appropriate to the traditional tendencies of the metaphorical nomination process – the formation of substantive metaphors; 2) on the denotative-conceptual attribution sociomorphic metaphors are dominated, what also demonstrates the displacement of a previously dominant anthropomorphic metaphor; 3) results of the research reflect the features of the collective figurative thinking of the native speakers of the Russian language, for whom at the present time the most important are social relations and spheres of social activity.

Keywords: metaphor, metaphorical nomination, metaphorical system, quantitative-system approach, quantitative characteristic, statistical characteristic, explanatory dictionary, Russian language.